

V. A magyarság új gazdasági helyzetének kialakulása.

A) A mezőgazdaság terén:

a) Agrárreform.

Az agrárreform céljából Erdélyre, a Bánságra és az egyéb Magyarországtól átcsatolt részekre vonatkozó hatállyal 1919. szeptember 10-én 3.911/1919. szám alatt rendelettvény jelent meg, amely 2. cikkének 4. pontjában a következőképpen rendelkezik:

„Valamennyi mezőgazdasági birtoknak, mezőgazdaságilag művelhető részéből — ide tartoznak a városi községek külsőségei is — bárki legyen is az ingatlan tulajdonosa és bármilyen legyen is jogi cselekvőképessége, vagy a kisajátítandó ingatlan jogi természete, kisajátítható lesz az 500 kat. holdon felüli rész. E maximumon alul is folytatható a fokozott arányos kisajátítás 20%-os kulcs alapján, amely művelet 200 kat. hold mértékéig megismételhető.“

Ezzel a rendelettvénnyel ellentétben Garoflid C. államminiszter és a földművelésügyi bizottság elnöke 1920. november 5-én 30.313. szám alatt határozatot bocsájtott ki, amelynek 1. cikke a következőleg szólt:

„Kényszerbérlet alá esnek azok a megművelhető földterületek, legelők és sík rétek, hegyi és havasi legelők és kaszálók, melyek kisajátítandók. A kényszerbérlet 200 holdig fog terjedni és ott, ahol szüksége mutatkozik, kivételesen a földművelésügyi bizottság engedélyével ezen határ alá esik.“

A két rendelkezés összevetéséből látható, hogy amíg a rendelettvény a birtokoknak 500, illetőleg 200 holdig történő fakultatív kisajátítását rendeli, addig a miniszteri határozat, a birtokok 200 holdon felüli kényszerbérbe adását imperatívuséval írta elő.

Az igényjogosultak szempontjából is ugyanilyen ellentét mutatkozott a rendelettvények és a miniszteri határozatok között. A 3.911/1919. számú és az azt módosító 2.478/1920. számú rendelettvény megszabja, hogy kik igényjogosultak, a 30.313. számú miniszteri határozat ellenben bevezető részében ehhez a következőket fűzi:

„... a 3.911/1919. számú és az azt módosító 2.478/1920. számú rendelettvény előírása még ott is alkalmazható, ahol nem volnának igényjogosult földművelők, akik a kényszerbérlet alá vetett birtokokat elfoglalják.“

Hogy a kényszerbérleti rendelkezéseknek milyen hatásuk volt a Bánság magyar földbirtokosaira, azt már az I. részben ismertettük.

A bánsági nagy- és középbirtokok, nemkülönben a magyar telepesek földjének végleges kisajátítása az 1921. évi július 23-án kelt és július 30-án kihirdetett (Monitorul Oficial 1921. évf. 93. szám) törvény alapján történt.

Ennek a törvénynek rendelkezései még sokkal kíméletlenebbek voltak, mint a 3.911/1919. számú rendelet törvényé és az ezután 1920. július 9-én készült rendelet törvényé, amely nem lépett életbe.

Feladatunkon kívül esik, hogy az agrártörvény egyes rendelkezéseit ismertessük, nekünk a bánsági magyarság szemponjtából a törvény végrehajtásának hatását és következményeit kell bemutatnunk.

Ez a hatás elsősorban morális volt. A kisajátító hatóságok, a járási kisajátító bizottságok (Comisiunea de ocol pentru expropriere) és a megyei kisajátító bizottságok (Comisiunea județeană de expropriere) tagjai közé olyanokat is kineveztek, akikről nyilvánvaló volt, hogy szakértelemmel nem rendelkeznek, sőt egyesek erkölcsileg is olyan színvonalon állottak, hogy ez több esetben egyes érdekelteket erkölcstelen elhatározásokra vitt, amiknek néha igen keserves következményei lettek.

Az érdekelt földbirtokosság úgy a kisajátítási, mint a földosztó bizottságokból ki volt zárva.

A járási és megyei kisajátító bizottságok több esetben még az igen szigorú törvényes rendelkezéseken is túlmenve sajátítottak ki területeket, holott a Bánság területére is vonatkoztak Bethlen György gróf azon sorai, amelyeket az „Erdélyi Gazda“ 53. évf. 35. számában írt: „A novella az agrárreform végrehajtása terén valóságos statáriumot teremtett, mert eltörli a felek megidézését, valamint a kikézbésítéseket, továbbá a fellebbezési időket oly rövidre szabja stb., hogy ezen eljárási rend példátlan a modern jogi szabályozás terén és ennélfogva valósággal rögtönítelő jelleggel bír“.

Mindez mélyen lehangoló hatással volt a Bánság magyar birtokos osztályára. Ennek tagjai érezték, hogy egyes személyek kényére-kedvére jutott egész vagyonuk felett minden rendelkezés, érezték, hogy ennek az agrárreformnak nem szociális igazságtevés a célja, mert ez esetben a magyar telepesek kis földjét semmi esetre sem sajátította volna ki, hanem a nemzeti szempontok érvényre juttatása, első sorban a magyar nagy- és középbirtokos osztály tönkretétele. Érezték, hogy valóra válnak Goga Oktaviannak a nagyszebeni nemzeti nagytanácsban mondott szavai: „Mi az agrárreformot a romanizálás, illetve Erdély visszaronanizálása nagy eszközének tartjuk“.

Hogy a bánsági magyarság nagy- és középbirtokosait anyagilag miképpen sújtotta az agrárreform, azt a következő példákkal igazolhatjuk:

1. *Wimpffen Sigfried gr.* földbirtoka a következő községekben terült el: A lippai járásban: Máslak 112 kat. hold, Saroltavár 425 kat. hold, Kisgye 4.235 kat. hold, az újaradi járásban: Temesfüves 2.592 kat. hold, a rékási járásban: Alsóbencsek 1.195 kat. hold, Felsőbencsek 364 kat. hold, Buzád: 6.548 kat. hold és Hodos 2.624 kat. hold. Vagyis az egész ingatlan térmértéke 18.095 kat. holdat tett ki. Ebből 4.990 volt szántó, 78 kert, 1.060 rét, 16 szőlő, 1.097 legelő, 10.570 erdő, 4 nádas és 280 földadó alá nem eső terület.

A birtokból az 1920. év folyamán mintegy 3.000 holdat adtak holdanként átlag 25 leiert kényszerbérbe. 1921-ben az egész birtok kényszerbérbe jutott, még pedig úgy, hogy kisgyei részéért holdanként 5 leit, a Buzád és Hodos községekben levő földekért holdanként 10—15 leit fizettek. 1921 végén az egész birtokra vonatkozólag holdanként átlag 10 leit állapítottak meg, 1924-ben pedig átlag 50 leit, kivéve a temesfüvesi 2.592 kat. holdat, amelynek holdjáért 60 leit állapítottak meg.

Az 1922. nyarán megindult kisajátítási eljárás folyamán az egész birtok a 2.000 holdas vadaskerttel együtt „abszентizmus“ címen kisajátítás alá esett.

A temesfüvesi I—III. osztályos földekért 1.200 leit, a IV—VI. oszt. földekért 1.000 leit, a saroltavári birtok I—II. oszt. földéiért 900 leit, a többiért 800—300 leit állapítottak meg. Ugyanilyen megállapítások történtek a bencseki birtokra vonatkozólag is, ellenben a Buzád, Hodos, Kisgye birtokok I. oszt. földéiért már csak 500 leit, II. oszt. földéiért 300 leit, III. oszt. földéiért 250 leit állapítottak meg. A kertekért és belsőségekért átlag 1.000 leit. Az 1—20 éves erdőkért holdanként 200 leit, a 20—40 évesért 1.000 leit, a 40—60 évesért 1.500 leit, a 60—80 évesért 1.900 leit, az ennél öregebbért 3.000 leit, az erdőnek egy kis részéért holdanként 4.000 leit és az erdőtalajért 500 leit állapítottak meg.

2. *Karátsonyi Jenő gr.* földbirtokából az uralomváltozáskor 7.223 kat. hold, a román-jugoszláv határ kiigazításakor 3.785 kat. hold, vagyis összesen a 220 kat. holdat kitevő belsőségek hozzászámításával 11.220 kat. hold került Romániába, a módosi járásban lévő Bánlak, Karátsonyfalva, Dóc, Partos, és a dettai járásban lévő Denta, Karátsonyliget és Szoka községekben.

1920 tavaszán néhány száz hold kivételével az egész birtokot kényszerbérbe adták, holdanként 30—40 lei ellenében. 1920 őszétől 1923 őszéig az uradalomnak saját kezelésében meghagyott 1.000 kat. holdon felül a kényszerbér összegét 1922-ben 40—60 leire, sőt a dóci határban 120 leire emelték fel, 1924-ben 180 leire. Ez volt a Bánság területén a legmagasabb kényszerbér összeg. A végleges kisajátítás során a bánlaki határban lévő 2.608 kat. holdból kisajátítottak 2.490 kat. holdat, a szántóföld után (2.014 hold) holdanként 1.000 lei kisajátítási árat állapítottak meg. A rétek holdjáért 600 leit, a legelőért 500 leit. A partosi határban lévő 3.522 kat. holdból kisajátítottak 2.981 kat. holdat, itt a szántóért 1.300 leit állapítottak meg. A szokai és dentai határban kisajátított szántó holdjáért csak 800 leit juttattak. Az egész uradalomból meghagytak 3.625 kat. holdat és 220 hold belsőséget. Az előbbiben befoglaltatik a több mint 1.000 holdat kitevő rizstelep és halastavak, valamint a körülbelül 1.600 holdas vadaskert és erdő.

3. *Ambrózy István gr.* Bázos (rékási járás) községben elterülő 4.181 kat. holdas birtokát 1921-ben 1.000 hold kivételével kényszerbérbe adták. 1922-ben még 500 holdat vettek el ilyen célra. A kényszerbér összeget holdanként 100 leiben állapították meg.

A végleges kisajátítás „abszентizmus“ címen történt és így az egész bir-

tokra vonatkozott. A kisajátított szántókért holdanként 600—1.000 leit állapítottak meg. A 711 kat. holdat kitevő öreg erdő holdjáért 600 leit.

Szurduk (Krassó megye, boksáni járás) községben elterülő 2.396 kat. holdas birtokát ugyanazon jogcímen szintén teljesen kisajátították. Az I. oszt. szántókért 1.500 leit, a II. osztályosokért 1.000 leit, a III. osztályosokért 600 leit, a IV. osztályosokért 300 leit, az erdőkért holdanként 2.400 leit állapítottak meg.

4. *Justh Józsefné* Móricföld (dettai járás) határában 1.800 kat. hold, Nagymutnok, Szákul és Zgribest (Krassz-Szörény m., temesi járás) községekben pedig 3.200 holdas birtok tulajdonosa volt. A mórieföldi ingatlan 500 hold kivételével 1920-ban kényszerbérbe került, holdanként 40 leiért. Ezt a bért 1922-ben 60 leire, 1924-ben 80 leire emelték fel. A végleges kisajátítás meghagyott 500 holdat, a többi 800—1.200 lei megállapított árért vette el.

A Krassó-Szörényben fekvő birtokokból 800 hold erdő, 400 hold gyümölcsös, a többi mezőgazdaságilag megművelhető terület és legelő volt.

A birtokok 500 hold művelhető föld, a gyümölcsösök és az erdő kivételével holdanként 15—25 lei megállapított kényszerbér mellett a tulajdonosnő rendelkezése alól elvonattak. A kisajátítási eljárás folyamata alatt e birtokból a gyümölcsösökön kívül még 200 kat. hold szabadkézből került eladásra, a többi 4—800 lei holdankénti becsár megállapításával sajátították ki.

5. *Okányi-Schwartz Andor* torontáldinnyési (módosi járás) 1.542 holdas birtoka 300 hold kivételével 1920-ban kényszerbérbe került holdanként 40 leiért, legelőnél 25 leiért. 1922-ben ezt 45, illetve 35, 1924-ben 50, illetve 40 leire emelték. A kisajátítási eljárás folyamán a birtokból 1.182 holdat sajátítottak ki, holdanként 600—1000 leiért.

A román-jugoszláv határkiigazítás folytán Okányi-Schwartz-nak még egy 1.900 kat. holdas birtoka került Obéb határában Romániához. Ebből jóváhagyást nyert 1.400 kat. holdnak szabadkézből történt eladása, a többi kisajátították 900—1.200 leies vételárért.

6. *Serényi Jánosné grófné*, bükfalvai (rékási járás) 3.400 kat. holdas birtokából 1920-ban 2.400 hold, 1921-től 3.200 hold került kényszerbér alá, holdanként 45 leiért. Ezt a bért 1922-ben felemelték úgy, hogy a szántóért 80 lei, legelőért 60 lei, kaszálóért 100 lei jutott.

Ezt a birtokot is „abszintizmus“ okából sajátították ki teljesen. Csak 38 hold tanyaterület maradt a tulajdonosnőnek. A kisajátítási árat 800—1.200 leiben állapították meg.

7. *Ambrózy Gyula gróf* birtokából, amely Giroda és Temesremete (központi járás) községekben volt, 3.346 kat. hold térmértékkel, 1920-ban 2.000 holdat adtak kényszerbérbe. 1922-ben 500 hold kivételével a többi is, holdanként 100 lei kényszerbér megállapításával.

A végleges kisajátítás alkalmával Ambrózy Gyula gróft is „abszentsnek“ minősítették és így egész birtokát kisajátították, a szántó holdjáért 1.000—1.400, a legelő holdjáért 500—700 leit állapítva meg. Jóváhagyta azonban a bizottság 1.661 kat. holdnak 1919., 1920., 1921. és 1922. években szabadkézből történt eladását.

8. *Woracziczky János gróf* monostori (vingai járás) 2.400 kat. holdas birtokát holdanként 1.400 leiért sajátították ki, meghagyván a tulajdonosnak 480 kat. holdat.

9. *Klobusitzky Jánosné* a gátaljai járásban fekvő, Szigetfalu határában lévő 2.254 holdas birtokát 500 hold kivételével 1921-ben kényszerbérbe adták holdanként 30—50 leiért. A kisajátítás után a tulajdonosnőnek megmaradt

720 kat. hold megművelhető terület. A többi szántó holdjáért 1.000 leit, a legelő és kaszáló holdjáért 800—800 leit állapítottak meg.

10. *Hadik János gróf* nagyzsámi (dettai járás) birtokából az uralomváltáskor 800 kat. hold erdő, a román-szerb határ kiigazításakor még 43 kat. hold erdő és 1.299 kat. hold szántó került Romániába.

Az erdőt teljesen kisajátították, 356 hold után holdanként 1.500 leit, a többi holdjáért 2.500 leit állapítottak meg. A szántóból 782 kat. holdat sajátítottak ki, holdjáért 500—700 leit állapítva meg. (Kényszerbérletbe itt semmi sem került, mert a szántóföldek csak 1924-ben kerültek Romániához.)

11. *Ambrózy Andor báró* Gyarmata és Temesremete (központi járás) községek határában lévő kb. 1.200 kat. holdas birtokából az 1920-ban történt kényszerbérbeadások után 500 kat. hold maradt saját rendelkezésére. A kényszerbérek holdanként 35, 50, 60 leiben nyertek megállapítást. 1924-ben a bért 100 leire emelték.

A végleges kisajátítás után a tulajdonos kezén maradt 300 kat. hold szántó, továbbá 42 hold tanyaterület, szőlő és belsőség. A kisajátítási árat 1.500 leiben határozták meg.

12. *Ifj. Csávossy Gyula báró*, Ivánd (módsi járás) község határában lévő 804 holdas birtoka nagyrészt szintén kényszerbérbe került 35—50 leies bérek mellett. A végleges kisajátítás során a birtokból az időközben elhalt tulajdonos örökösének megmaradt 300 kat. hold művelhető terület és 52 hold belsőség, kert, stb. A kisajátított földek kat. holdja 800—1.200 leies értékelést nyert.

13. *Bukovinszky Arthurné* gavozsdiái (Krassó-Szörény m., temesi járás) ingatlana 700 kat. hold szántóból, 5 hold rétből, 4 hold gyümölcsösből 8 hold füzesből, 23 hold kertből illetve belsőségből és 53 hold földadó alá nem eső területből, vagyis összesen 793 kat. holdból állott. Ebből kisajátítottak 459 kat. holdat átlag 700—800 leiert.

14. *Juhos Ernő* zaguzségi (temesi járás) ingatlanát, 160 kat. hold szántó, 40 hold gyümölcsös, 250 hold erdő és 15 hold kert képezte. Az egész birtokot, 15 hold kert és 6 hold belsőség kivételével, abszentizmus címén kisajátították, a szántó holdjáért 700, az erdő holdjáért 2.100 leit állapítva meg.

15. *Jakabffy Imre* zaguzségi (temesi járás) birtoka 62 kat. hold szántóból, 71 hold legelőből, 28 hold gyümölcsösből, 190 hold erdőből, 7 hold belsőségből és 7 hold adó alá nem eső területből állott. Ebből meghagytak 47 hold szántót, 53 hold legelőt, 28 hold gyümölcsöst, 100 hold erdőt és 7 hold belsőséget. A kisajátított szántók egyrészéért 700, másrészéért 400, a legelőért 400, az erdőért 1.600 leit állapítottak meg holdanként.

16. *Kenesei István*, Gátalja (gátaljai járás) községben elterülő 134 kat. holdas birtokát, amelyből kényszerbérbe mi sem került, abszentizmus címen teljesen kisajátították.

Példákat mutattunk a felsoroltakkal a legnagyobb birtokoktól a legkisebb középirtokokig, hogy miképpen történtek a kényszerbérbeadások és a kisajátítások a Bánság különböző részein. Ezekből kitűnik, hogy a nagy- és főleg a középbirtokoknak valóságos tönkretételét jelentette az agrárreform, hiszen a földadókat akkor is kíméletlenül behajtották rajtuk, amikor az egész kényszerbér összege sem fedezte a kivetetteket, a megállapított váltságösszegeket pedig nem készpénzben, hanem kötvényekben kapták, mégpedig úgy, hogy megszerzésük tetemes költségbe került és így is csak évek múltán, sőt

sok esetben egy évtizednél is hosszabb idő után jutottak hozzájuk, amikor értékük már a névérték fele alá csökkent.¹

Hogy mit jelentettek a megállapított kényszerbérék, illetve váltságösszegek, azt a következő adatok igazolhatják:

1921. augusztusában egy dollár árfolyama 76.5 lei volt. Szeptemberben 101.5 lei, októberben 127.5 lei, novemberben 140 lei. Vagyis, amikor 1921 őszén 30—50 lei kényszerbéréket állapítottak meg kat. holdankint, a tulajdonos egyharmad dollárnyi évi bérhez jutott. Tudjuk, hogy a háború előtt egy dollár nem egészen 5 aranykoronát ért, vagyis a földtulajdonos egy-egy kat. holdjáért mintegy másfél békebeli korona évi földbérhez jutott.

1924. márciusában a dollár ára 176.6 lei, április 15-én 188.6 lei, május 15-én 203.3 lei, június 30-án 232 lei volt. Vagyis abban az évben, amikor a legtöbb kisajátítás befejezést nyert, egy dollár átlagértéke 200 leire tehető, vagyis egy arany koronáé 40 leire.

Amint a felsorolt példákból láttuk, a legkitűnőbb toron-táli és temesmegyei szántóföldek kat. holdjáért 800—1.200 lei váltságösszeget állapítottak meg, de voltak olyanok is, amelyekért 400 leit. Így tehát a kitűnő földek kat. holdjáért a tulajdonos kötvényt kapott, amelynek 20—25 aranykorona értéke lett volna, ha a névérték és az árfolyamérték között 50%-os, sőt ennél is nagyobb különbség nem mutatkozik.

A bánági nagy és középbirtokosok tekintélyes része magyar állampolgárságra optált. Ezek, mint ilyenek a Népszövetségbe vetették reményüket, hogy nagy károsodásuktól megmenti. Keservesen csalódtak. Az úgynevezett optások még rosszabbul jártak mint azok, akik — ha elkésetten is — de mégis a román agrárkötvények birtokába jutottak.

Az így végrehajtott agrárreform magától értetődően úgyszólván teljesen megsemmisítette azt a magyar nagy- és középbirtokos osztályt, amelynek tagjai között kétségtelenül voltak, akik a magyar uralom idején sem vettek kellőképen részt a Bánág magyar kulturális- és közéletében, voltak, akik ezirányú kötelességüket lelkiismeretesen teljesítették, de valamennyien gazdasági alkalmazottaik között jelentékeny számban magyarokat juttattak kenyérhez.

A bánági magyar nagy- és középbirtokos osztály agrárreform és egyéb körülmények okozta pusztulásának mérvét szeretnénk az alábbi táblázattal érzékeltetni. Összeállításánál

¹ A „Monitorul Oficial“ 1925 április 3-i száma közölte azt a földművelésügyi miniszteri rendeletet, amely előírja azokat a feltételeket, módozatokat és formalitásokat, melyeket a kiadás iránti kéréseknél a volt földtulajdonosoknak figyelembe kell venniük. Ez a rendelet többek között előírja, hogy a kérvényhez csatolni kell „egy közjegyzői okiratban foglalt nyilatkozatot, melyben a kisajátított föld birtokosa kijelenti, hogy nincsen függőben elintézetlen revíziós kérése... és egyidejűleg lemond arról a jogáról, hogy ezután jogorvoslattal éljen“.

alapul vettünk három, 1911. évben készült összeírást és pedig Ottlik Péterét a temesmegyei, Marton Andorét, az átesatolt torontáli és e sorok íróját, a krassó-szörénymegyei birtokosokról.

A még jelenlévő birtokosok legtöbbször csak néhány száz kat. hold megművelhető földdel rendelkeznek az agrárreform végrehajtása óta. Ritka eset, hogy a birtok térfogata a közép-birtokok térmértékének felső határát közelítse meg, 1.000 kat. holdnál többje pedig csak egy-két erdőbirtokosnak maradt.

Temes megyében:

A község neve:	A birtok tulajdonosa 1911-ben:	A birtok nagysága k. holdakban 1911-ben:	Az agrárreform után maradt rész magyar birtokosa 1938-ban:
1. Aga	ifj. Juhos Gyula	2.050	—
2. Aranyág és Temesremete	Ambrózy Gyula gr.	3.900	Jakabffy Lajos
3. Baracháza	Uabdebo Lajos	800	—
4. Bázos (Határm.)	Ambrózy Lajos gr.	3.500	—
5. Bázos	Ambrózy István gr.	4.300	—
6. Bükkfalva és Temesfalva	Serényi Jánosné gr.-né	3.550	—
7. Dézsánfalva	Gyika Elemér	800	—
8. Érmény	Sztojanovits György br.	1.120	—
9. Fólya és Sipet	Beniczky György	2.250	Beniczky György
10. Fólya	Csiky Gyula	425	—
11. Detta	Büchl testvérek	1.000	—
12. Gátalja	Lukács János	400	Lukács János
13. Gátalja	Gorove László	2.130	—
14. Kádár és Végvár	Duka Géza br.	1.850	—
15. Klopodia	Manaszgy Gyula	2.000	ifj. Manaszgy Gyula
16. Klopodia	Wekerle Sándor	2.000	ifj. Wekerle Sándor és Géza
17. Klopodia	Beniczky Sándor		Beniczky Sándor örökösei
18. Lacunás	Sztojanovits Iván br.	3.900	özv. Sztojanovits Ivánné
19. Máslak, Saroltavár, Buzád, Hodos, Kisgye, Temesfüzes, Alsó- és Felsőbencsek	Wimpffen Siegfried gr.	18.112	—
20. Monostor	Woracziczky János gr.	2.250	Woracziczky János gr.
21. Móriföld	Justh Józsefné	1.800	—
22. Nagysemlak	Osztoics Péter örök.	540	Osztoics Zsigmond
23. Nagyszám	Baich Mihály br.	3.353	—
24. Nagy- és Kiszsám	Hadik Jánosné gr.-né	3.172	—
25. Németség	Szapáry Istvánné gr.-né	512	—
26. Ötvény	Rónay Mihály	550	—
27. Szépfalu	Sármezey István	713	—
28. Szigetfalu	özv. Klobusitzky Jánosné	2.254	Keltz Simon, Telegdy Józsefné

A község neve:	A birtok tulajdonosa 1911-ben:	A birtok nagy- sága k. holdak- ban 1911-ben:	Az agrárreform után maradt rész magyar birtokosa 1938-ban:
29. Szigetfalu	Gubányi Antal	675	—
30. Szigetfalu	Ambrózy Lajos gr.	1.000	—
31. Szinészeg	Vargics Imre	645	—
32. Temesgyarmat, Temesremete	Ambrózy Gyula gr.	2.377	—
33. Temesjenő	özv. Károlyi Istvánné gr.-né	5.790	—
34. Temesmurány, Temesgyarmat	Manaszty Barkó György br.	3.000	—
35. Temesújfalu és Sistaroc	Zselénsky Róbert gr.	1.340	Zselénsky Róbert gr.
36. Temesfalva	Győrössy Csepreghy Istvánné	1.000	—

Torontál megye átcsatolt járásaiban:

A község neve:	A birtok tulajdonosa 1911-ben:	A birtok nagy- sága k. holdak- ban 1911-ben:	Az agrárreform után maradt rész magyar birtokosa 1938-ban:
1. Aurélháza	Scharff Alajos	1.076	Scharff Gyula és Jenő örökösei
2. Bánlak, Karátsony- falva, Dóc, Partos, Szoka és Denta	Karátsonyi Jenő gr.	11.220	—
3. Bobda	Csávossy Gyula br.	9.500	—
4. Csávós	Csávossy Béla br.	3.000	Csávossy Béla br.
5. Csene	Szekeres Kálmán	423	Szekeres Kálmán
6. Gyér	Gyertyánffy László	3.500	ifj. Gyertyánffy László és özv. Vécsey Béláné
7. Gyér	Gyertyánffy Andor	1.200	Gyertyánffy Andor
8. Lovrin	Lipthay Frigyes br.	1.144	Lipthay Béla és Antal br.
9. Nagygály	Dániel Ernő br.	5.100	—
10. Nagykomlós	San Marco hercegné sz. Nákó Miléva gr.-nő	12.000	—
11. Nagyszentmiklós	Nákó Sándor gr.	8.000	—
12. Nagyszentmiklós	Hadfy Károly	403	—
13. Pészak	Zichy Andorné gr.-né	941	—
14. Togyér	Antalfy Zsiross József	470	—
15. Gyér	—	—	Móricz József

K r a s s ó - S z ö r é n y m e g y é b e n :

A község neve:	A birtok tulajdonosa 1911-ben:	A birtok nagy- sága k. holdak- ban 1911-ben:	Az agrárreform után maradt rész magyar birtokosa 1938-ban:
1. Daruvár	Domány János	758	—
2. Furlak	Gáspáry Arthur	1161	—
3. Furlak	Palik-Ucsevy Fedor	839	—
4. Gavozsdia	Bukovinszky Arthurné	793	özv. Bukovinszky Arthurné
5. Honoros	Huszár Károly	?	—
6. Jám	Bissingen Ernő gr.	3.100	—
7. Kaprevár	Nemes János gr.	?	—
8. Krassóhodos	Földényi Vilmosné	453	—
9. Lugoshely	Szilágyi Imre	?	—
10. Macsova	özv. Litsek Béláné	2.700	Litsek Zoltán, Margit
11. Nagymutnok	Koronghy Gyula	3.200	—
12. Nagyszurdok	Ambrózy István gr.	2.396	—
13. Ökörpatak	Bösz Hedvig	3.100	özv. Bösz Hedvigné és fia
14. Ollóság	Todoreszku Gyula	1594	Szabó Károly
15. Pogányos-Remete	Rónay Mihály	?	—
16. Radmanóc	Tóth Gyula	?	—
17. Román-Galadna	Patyánszky Gyula	2400	—
18. Rumunyesd	Fábry Kálmán	?	Fábry Kálmán
19. Ruzs	Klein Sándor	?	—
20. Szákul	özv. Radossevich Lajosné br.-né	1193	Radossevich Mihály br.
21. Szendelak	Bruckenthal Irma br.-nő	?	—
22. Topla	Karátsonyi Jenő gr.	?	—
23. Zaguzsén	id. Juhos Gyula	465	Juhos Béla
24. Zaguzsén	Jakabffy Imre	365	Jakabffy Elemér
25. Zsena	Fialka Károlyné	452	özv. Fialka Károlyné
26. Zsidóvár	Makay Agostonné	585	özv. Makay Agostonné
27. Zsuppa	Mannó Sándor	1003	Mannó Sándor

Az agrárreformnak hatása azonban nemcsak a nagybirtokok megsemmisülésében és a középbirtokok jelentékeny részének elgyengítésében jelentkezett, hanem a mezőgazdasági cselédség jelentékeny részét is más foglalkozásra utalta.

A földek szétoztása alkalmával ugyan a legtöbb helyen a gazdasági cselédek jelentékeny része az igényjogosultak közé került, ám nem rendelkezvén gazdasági felszereléssel és forgótökével, sokan a részesítettek közül a földet parlagon hagyták, avagy vagyonos parasztgazdák igáival művelték úgy, hogy ezért munkaerejük jelentékeny részét előre lekötötték. Az elkésett megmunkálások folytán a terméseredmény sokszor éveken át igen kedvezőtlen lett, ami azokat is a kapott földek eladására kényszerítette, akik azt megtartani igyekeztek. Mások a kiosztás után azonnal túladtak rajtuk. Bár erre vonatkozólag megbízható adatokkal nem rendelkezünk, de több köz-

ség helyzetismerete alapján úgy gondoljuk: a földhözjuttatott gazdasági alkalmazottak közül legfeljebb 20—30% tartja még birtokában a kapott földet, a többi fokozatosan a városok gyáraiba került, vagy mint napszámos keresi kenyerét. A gazdasági eselések helyzetében ennek ellenére nem állott be hirtelen olyan megdöbbentő rosszabbodás, mint a magyar telepes kisgazdákéban, akik viszonylag sokkal nagyobb jólétből hirtelen proletár-sorsba zuhantak.

Hogy miért és hogyan, azt a következő fejezetben adjuk elő.

b) *Telepesek ügye.*

A Bánság területén a török uralmat megszüntető pozsaréváci békekötés után, a bécsi kormánynak e visszahódított terület benépesítéséről kellett gondoskodnia, mert itt összesen 21.000 lakóházat talált, ha ezeknek minősítette a földalatti putrikat is.

A telepítés egyik kormány-szakértője, Bartenstein azonban még 1755-ben is elutasította azt a gondolatot, hogy a Bánságba ismét magyarok jussanak, mert „veszedelmes volna a határszéleken ily elégedetlen elemeket tartani, akik újra felázadhatnának, mint Boeskey, Bethlen, Rákóczi és Thököly alatt”.¹

Érthető tehát, hogy a Bánságnak Romániához jutott területén, a XVIII. század folyamán csak Végvárra került 1794-ben 135 református magyar telepescsalád, ugyanez évben közel száz Ó-telekre, ahová 30 év múlva Újvár magyarsága is áttelepül, néhány család Nagyköveresre és Nagyszentmiklósrá.

De a XIX. század első felében is csak igen gyéren jutnak ide magyarok. 1800 körül Dézsánfalvára, 1806-ban Nagyszentmártonra, 1822-ben Búziásra kerül néhány család, 1823-ban Gátaljára, 1835-ben Porgányra, 1840 körül Aurélházára és Bolgártelepre, 1850 körül Giládra már tekintélyesebb számban jutnak és 1835 és 1850 között még Temesfalvára, Aranyágra, Dóóra és Nagyszilasra is kerül néhány tucat magyar.

De amikor a magyar alkotmányosság helyre állt, a Bánságban is gyorsabb ütemet vett a telepítés. Már 1868-ban keletkeznek Ötvösd, Józsefszállás és Torontál-Keresztes magyar telepes községek. 1881-ben Szapáryfalva, 1888-ban Izgár és Érseg román községekhez telepítenek magyarokat. De rendszeres telepítés csak ezután veszi kezdetét.

A múlt század végén még nagy erdőségek terültek el a Béga és Temes folyók mentén azon Facsád község és Temesvár között elhúzódó 70—80 kilométernyi sávon, melynek lapá-

¹ Szekfű Gyula: II. Rákóczi Ferentől Gróf Tisza Istvánig. I. kötet, 191. old.

lyairól és dombjairól a szakértők könnyen megállapíthatták, hogy inkább a mezőgazdaság céljaira alkalmasak. Ezért, amikor a magyar kormány 1888-ban elhatározta, hogy különböző okokból megkezdi a belső telepítést, ez a 43.000 kat. holdat kitevő erdőterület² igen alkalmasnak látszott új telepesközségek létesítésére. A céltudatos telepítés ezen a területen és a kincstár által még hozzávásárolt mintegy 6.000 holdon 1890-ben indult. Krassó-Szörény megyében mint önálló községek létesültek 1893-ban Igazfalva és Nagybodófalva, mint hozzátelepítések Facsád (1890 és 1980), Bégamonostor (1903—1904), Bálinc (1903, 1909), Vásáros (1908), Bégahosszúpatok (1909), Bethlenháza és Nőrincse. (Szapáryfalva is kibővült.)

Temes megyében önálló telepközség lett Újszentes (1891), hozzátelepítések: Temesrékás (1899), Sztancsófalva (1903), Újnoshica (1903), Babsa és Gizellafalva.

A magyar kormánynak ez a telepítése, amely kétségtelenül nemzetpolitikai célokat is szolgált, a románság politikai vezetőiben nagy elégedetlenséget támasztott. Ennek megyegyűléseken, a sajtóban, sőt az országgyűlésen is kifejezést adtak, figyelembe nem véve azokat az üdvös gazdasági intézkedéseket, amelyeket egyidejűleg a kormány ugyane vidék román lakossága érdekében tett.³ Vaida-Voivod Sándor, Románia volt miniszterelnöke, amikor még a magyar országgyűlés tagja volt, az egyik költségvetési beszédében (1912) többek között a következőket mondta:

„Hasztalan költ az államkormányzat annyi sok pénzt a magyar telepesekre. Ezek a telepesek olyanok, mint az üvegházi növények, amelyeknél, ha leszedjük az üvegtetőt, az első hideg tavaszi szellő tönkreteszi őket. Ez a szellő pedig bizonyára elérkezik és akkor kár volt minden fáradságért és költségért.“

Valóban, a szellő nem is egy évtizedig várattott magára. És azok hozzáláthattak az üvegtető leszedéséhez, akiket ez a telepítés nagyon bántott.

Már a nagyszebeni Kormányzó Tanács („Consiliul Dirigent“) idejében felmerült a kívánság, hogy a telepesektől legalább részben vegyék el a földet, de Maniu Gyula elutasította azt a gondolatot, hogy földművesektől sajátítsanak ki akkor, amikor a gyulafehérvári határozat 5. pontja ezeknek földet ígér. Így az Avereseu-kormányra jutott a feladat, hogy főleg egyik tekintélyének, egy a Béga völgyében lakó lelkész-

² 1888-ban 21.605 kat. hold, 1892-ben 15.704 kat. hold, 1904 és 1908 között pedig 5.705 kat. hold erdőterület letarolását engedélyezte a kormány. (Lovas Sándor: A legújabb állami telepítések Magyarországon. Budapest. Pallas. 1908.)

³ A telepítések ideje alatt a kormány a Béga völgyében a majorsági területekből Bálinc, Kuttina, Fadimák, Baszezt és Rakitta román községeknek 1335 kat. holdat adott bérbe 6996 korona évi haszonbérért, vagyis átlag holdját évi öt és egynegyed koronáért, amivel ezen községek állattenyésztését hatalmasan felendítette.

X 1899
X 1903

S. K. ...
41

1921
15356

nek unszolására, az erdélyi és bánáti földreformtörvénybe fölvegye a 10. cikket, amely a következőképp rendelkezik:

„Azoknak illetősége, akiket 1885. január 1. után telepítettek, kisajátítható oly mértékben, hogy a telepesnek ne maradjon több, mint amennyi a 86. cikkben felsorolt igényjogosultaknak az illető vidéken adható.

A jelen cikk értelmében telepítésnek mondható minden földosztás, amely a szabadverseny kizárásával akár más vidékről hozott, akár helybeli lakosok javára történt.

Nem alkalmazható ez a rendelkezés az oly telepítési illetőségekre, amelyek már harmadik személyek birtokába jutottak, de nem öröklés útján.“

Az agrártörvénynek ezt a rendelkezését kiegészítették egy másik, úgynevezett telepfosztó törvény (megjelent a hivatalos lap 1921. évi 172. számában) rendelkezései, amelyek jogszerint és tényleg semmisnek mondják ki mindazon a köztulajdonra vonatkozó bármely természetű jogügyleteket, melyeket 1918. december 1. után akár a magyar kormány, akár annak közegei, akár bármilyen más személy vagy bármilyen más közeg kötött, ha az nem a román kormány által illetékes minisztere útján történt. Továbbá mindazon bármely természetű jogügyleteket, melyeket bárha 1918. december 1. előtt kötöttek is, bárha el is voltak látva minden törvényes kellekkel, de 1918. december 1-ig nem voltak keresztülvezetve a telekkönyvben vagy amelyeknek utólagos telekkönyvi foganatosítása felhatalmazás nélkül, vagy valamilyen más közeg, de nem a román kormány illetékes miniszterének a felhatalmazása avagy a Kormányzó Tanács oly határozata alapján történt, melyet ez a Tanács tanácskozása folyamánként hozott meg. A további rendelkezések szerint azok az állami ingatlanok, amelyek nem a román hatóságok hozzájárulásával telekkönyvezettek az új tulajdonosok nevére, minden tehertől mentesen visszaszállnak az állam tulajdonába, a nélkül, hogy az állam bármilyen természetű restitúcióra, akár az ár, akár kártérítés megfizetésére lenne köteles.

Erre a törvényre a következő okokból volt szükség: A telepesek telepeiket több évi, átlag ötven esztendőös törlesztés feltételeivel vették meg a magyar államtól. A telepítési okiratban ugyan ki volt kötve, hogy az első törlesztési részlet kifizetése után a kincstár a telepeseket telekkönyvbe juttatja, de sajnos, a legtöbb esetben az állami közegek ennek a kötelezettségnek végrehajtását elmulasztották és ezt csak 1918. december 1-e után eszközölték. E törvény alapján tehát a román államhatalom a telekkönyvekben visszajuttatta azt az állapotot, amely magánjogilag megfelelő nem volt, mert hisz a román állam, mint a magyar állam jogutóda szintén köteles lett volna az első részletet lefizető telepeseket telekkönyvbe juttatni.

E törvény alapján tehát az összes telepes földek az állam nevére kerültek, azok is, amelyeknek teljes vételárát a ve-

vők már kifizették, azok is, amelyek vételárának egy részét a telepesek a román államkincstárnak fizették meg.⁴

Az agrártörvény 50. szakasza szerint a kisajátított földek kártalanítási ára semmi esetre sem haladhatja túl az 1913. évi értéket, de a számítás leiben (papír) történik úgy, hogy egy lei és egy aranykorona egyértékűnek számítatik. Hogy ez a rendelkezés a telepesekre vonatkoztatva mit jelentett, azt egy kis számítás mutathatja:

A gazdálkodó telephelyek (24 kat. hold és belsőség) vételára Újmosnicán például 7940 aranykorona volt. Ebből a sorsolás előtt 1.000 koronát kellett a telepesnek lefizetnie. A fennmaradó összeg után az első évben 2%, a második évben 3%, a következő években 50 éven át törlesztés és kamat fejében 324 korona 06 fillér volt fizetendő. A telepesek nagy része a 7.940 korona vételárból 1918-ig a magyar kincstárnak 5546 koronát, 1919-től a román kincstárnak 1292 koronát törlesztett, úgy, hogy hátralékuk 1102 korona maradt. De aki a magyar uralom alatt a legkevesebbet fizette, az is 2.355 aranykoronát szolgáltatott.

1903-ban, amikor például Bálincon, Begamonostoron, Újmosnicán és Sztancsófalván a sorsolás történt, a Bánságban 16 korona volt a búza átlagára. Amidőn tehát e község telepesei az 1.000 koronát lefizették, ezzel 62.5 métermázsza búza ellenértékét szolgáltatták be. Azóta átlag — a rossz fizetők is — évi 100 koronát, vagyis még 1.500 aranykoronát törlesztettek. Miután pedig 1903 és 1918 között átlag 21 aranykorona volt a búza ára, így még 76 métermázsza búzát szolgáltattak be törlesztésül, vagyis összesen 138.5 métermázsza búza értékét a megfizetett kamatokon felül. Az agrárreform végrehajtása idején a búza métermázsója 1.250 leibe került, vagyis 173.125 leit képviselt a befizetett összeg, azaz átlag holdanként 7.213 leit. Miután az agrártörvény 50. szakasza értelmében 1 hold után legfeljebb 1.000 leit kaphatott a telepes, így minden kisajátított hold földjével a befektetett tőkéjének hat-heted részét veszítette el, ha földjavító munkáját nem is értékeliük.⁵

⁴ A „Magyar Kisebbség“ nemzetpolitikai szemle 1922. évi I. évfolyamának 192. lapján táblázatot közöl 24 újmosnicai telepes helyzetéről. Ebből kitűnik, hogy a telepfosztó törvény életbelépésének időpontjában ezek közül egy már teljesen kifizette a 24 katasztrális holdért járó 7.940 korona vételárat, tizen 4.500 koronán felüli fizetést teljesítettek a magyar kincstárnak, a többiek is legalább 2355 koronát fizettek és kettő kivételével valamennyien legalább 1.000 koronát a román kincstárnak. 24-en összesen 94.522 koronát fizettek a magyar kincstárnak, 15.294 koronát a románnak és összes hátralékuk 70.544 korona maradt.

Ebből a kimutatásból azt is megtudhatjuk, hogy a 24 telepes családnak 35 tagja volt a háborúban, összesen 1448 hónapi katonai szolgálattal. Közülük 15-en sebesültek meg, illetve lettek rokkantak. 10-en voltak hadifogságban és 13-an szereztek kitüntetést.

⁵ Mindezeket előadta a Nemzetek Szövetségéhez benyújtott tájékoztató irat is, amelyet e sorok írója készített.

Amikor 1921 tavaszán híre járt, hogy az Averescu-kormány agrárreform-javaslatába felveszi a telepesekre oly végzetes 10-ik szakaszt, Sulyok István dr. Lugoson telepvédő irodát létesített. Ez gyűjtötte össze a telepes-ügyekre vonatkozó adatokat, tájékoztatta a sajtót, szervezte a küldöttségeket, amelyek a veszély elhárítását célozták. Amint 1921. év végén az Averescu-kormányt Take Ionescué váltotta fel, azonnal küldöttséget menesztett ennek erdélyi miniszteréhez: Brediceanu Caiushoz, majd amikor e tíz napos kormány után a liberális párt került uralomra és az új törvényhozás összeült, a telepesek küldöttsége 1922. áprilisában megjelent a szenátus elnöke előtt, aki igazságot ígért, Orleanu kamarai elnök előtt, aki kijelentette, hogy az általános agrártörvény sérelmes 10-ik szakasza „mai formájában demagogikus intézkedés, amely kiigazításra szorul“, megjelent Constantinescu földmívelésügyi miniszter előtt, aki kijelentette: lehetetlenségnek tartja, hogy olyan kis birtokokból, mint amilyen a telepeseké, még el is vegyenek, végül emlékiratot nyújtott be a kabinetirodába is. Egyszóval a telepesek mindent elkövettek, hogy itthon orvoslást nyerjenek, a 10-ik szakasz módosíttassék vagy ne hajtassék végre. Fájdalom, hasztalan. 1922 őszén megkezdték a tényleges kisajátítást. A járási bizottságok, melyek elsőfokúlag határoztak, a legkülönbözőbb döntéseket hozták. Voltak, amelyek kimondták, hogy egyáltalán nincsen mit kisajátítani, mert az összes telepesek minden ingatlanára az állam tulajdonjoga a telekkönyvekben már visszajegyeztetett, mások az ügyeket egyénileg bírálták el és mindenkinek, akinek a törlés előtt ingatlana volt, meghagytak ebből 4—7 holdat, viszont voltak olyan bizottságok is, amelyek egy-egy családnak hagyták meg a 4—7 holdat. A második fokon, a megyei agrárbizottságok már egységesebben jártak el és mindenütt az egyéni kisajátítás alapelvét tekintették irányadónak.

Amikor aztán két telepesköztség ügyében már a harmadfokú, vagyis végleges döntés is ismertté vált, amely szerint minden telepesnek 4 hold szántóföldet és belsőséget hagytak meg, a telepesek elhatározták, hogy ügyüket a Nemzetek Szövetsége elé viszik. A petíciót — miután e sorok írója elkészítette és a Magyar Párt elnökségének hozzájárulásra bemutatta —, Tornyai Gyula dr. csákovai ügyvéd adta be Genfben 1925. február 18-án. Ezt a N. Sz. főtitkára sürgősségi záradékkal látta el, február 28-án közölte a román kormánnyal és rövid előjegyzet kíséretében a N. Sz. Tanács tagjaival. A román kormány nevében Duca külügyminiszter válaszát 1925. április 27-i kelettel nyújtotta be. Ebben, annak előrebocsátása után, hogy az 1885 után történt telepítéseknek magyarosító céljuk volt, azt fejtegeti, hogy míg a magyar telepesgazdák 15—25 holdas birtokon gazdálkodtak, addig a környéki románok földnélküliek voltak, mivel a környéken nem volt elég föld az

igényjogosultak kielégítésére, ezért volt szükséges a telepesek földjeinek kisajátítása a környéki rendes hányadig (lotul tip), de a hányadokat nemzetiségi különbség nélkül ítelték oda. Ami az úgynevezett telepfosztó törvényt illeti, kijelentette, hogy a román kormány ez alapján csak a szabálytalan bejegyzéseket revidéáltatta és semmisíttette meg.

A kisebbségi eljárás szerint a Tanácsnak erre az ügyre kiküldött bizottsága, amely Belgium, Nagy-Britannia és Svédország képviselőiből állott, azt javasolta, hogy tűzessék ki az ügy a Tanács napirendjére. A Tanács 34-ik ülészakájában, 1925. június 11-én kezdte meg ez ügy tárgyalását. Előadója Mello-Franco, Brazília követe volt, aki előadta, hogy Románia képviselőjének (Titulescu követnek) nyilatkozata szerint 1925. március vége óta nem történt birtokból való kihelyezés és ez utóbbi fel van jogosítva kormánya nevében kijelenteni, hogy minden olyan intézkedéstől tartózkodni fog, ami a telepesek birtokállományának status quo-ján változtatna addig, amíg a Tanács érdemben nem határoz. A Tanács erre elhatározta, hogy a kérdés tárgyalását az őszi ülészakára halasztja.

1925 A szeptember 5-én megtartott folytatólagos tárgyaláson, miután Mello Franco előadó ismertette a román kormány érveit, Titulescu követ részletesen megindokolta javaslatát, amelynek lényege szerint, a román kormány hajlandó a megállapított kisajátítási áron felül az összes telepeseknek még 700.000 svájci franknak megfelelő, mintegy 28.000.000 leit megfizetni.⁶

Titulescu nagyszabású beszédét így fejezte be:

„Románia kártérítésül 700.000 aranyfranknyi összeget ajánl fel, melynek ellenértéke leiben a kormánnyal egyetértőleg utólag megállapítandó szabályok szerint fog felosztani. Ezen ajánlat nincs semmiféle összefüggésben agrártörvényhozásunk rendelkezéseivel. Ez egyszerűen szabadelvű eljárás, mit a román kormány, mint saját szabad bírása román állampolgáraival szemben tanúsítani akar, kiknek helyzetét pártfogásra méltónak itéli. Bárcsak ezen elbánás az igazság megvilágosításába helyezné a multnak igen gyakran félreismert törekvéseit. Bárcsak ez eljárás a jövőben megvédhetné Romániát a gyanúsításoktól, melyek sohasem érhetnék, ha fáradságot vennének azokkal szembenézni. Végül bárcsak megértenék ezen elbánásból a romániai kisebbségek, hogy semmiféle támogatás nem haladhatja túl azt az oltalmat, amit új hazájuk igazságszeretete nekik nyújt.“

A genfi döntés után még serényebben folyt a telepesek birtokonkivülhelyezése és ezek képviselői most már főleg arra törekedtek, hogy az egyes családok mentől több tagját juttassák az igényjogosultak jegyzékébe, hogy így a családfőtől elvett föld egy részét „lotul tip“-ként fiai vagy vejei kapják. Ez

⁶ Lásd: Baranyai Zoltán: A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve. II. átd. kiadás 275—281. old. A N. Sz. Tanácsának 1925. szeptember 5-i ülésének e tárgyban felvetett ideiglenes jegyzőkönyvének fordítását Titulescu beszédével a „Magyar Kisebbség“ 1925. (IV. évf.) 19-ik számában.

a törekvés az egyes községekben különböző eredményekkel járt.

Hogy átlag mennyi földet vesztett a telepesnép az egyes községekben, annak megvilágítására álljanak itt három község adatai:

Nagybodófalván a 216 telepesnek a magyar kincstár összesen 3.493 kat. hold 800 ölnyi ingatlant adott el. A kisajátítás után ebből a telepesek kezén maradt 2.183 kat. hold 650 öl szántó, 57 kat. hold 415 öl gyümölcsös-szőlő-erdő, 106 kat. hold 1200 öl beltelek. Kisajátítottak 1.143 kat. hold 885 öl szántót, 1 kat hold 50 öl gyümölcsöst és 800 öl beltelket. Vásároson a 63 telepesnek a magyar kincstár összesen 1.051 kat. hold 800 ölnyi ingatlant adott el. Ebből a telepesek kezén maradt 284 kat. hold 400 öl szántó, 1 kat. hold gyümölcsös és 31 kat. hold belsőség. Kisajátítottak 735 kat. hold 400 öl szántót. Gizellafalván a 45 telepnek összesen 900 kat. holdja volt. Ebből kisajátítottak 768 kat. holdat, megmaradt a telepeseknek 132.

Ezekből az adatokból kitűnik, hogy amíg Nagybodófalván átlag tíz és fél kat. hold maradt egy-egy telepből, Vásároson nem egészen hat kat. hold, Gizellafalván pedig csak három.

Az egyes családok birtokállománya között azonban igen nagy különbségek keletkeztek. Hiszen voltak, amelyek 3—4 „lot“-hoz jutottak, ha a családtagok között több igényjogosult (rokkant, hadiárva, háborútviselt katona stb.) akadt, és voltak olyanok is, amelyeknél 16, sőt 24 meg ennél is több kat. holdból csak egy „lot“-nyi terület maradt, ellenben a családban 4—5 kiskorú gyermek élt.

A Nemzetek Szövetsége, döntése után felkérte a román kormányt, hogy a 700.000 aranyfrank szétosztására minden községbe bizottságot küldjön ki és ebben a telepesek megbizottjának is adjon helyet. Amikor ennek megfelelően a kiszállott hatósági közegek a megbizott megválasztására a telepeseket felhívták, ezek mindenütt azonos szövegű nyilatkozatot adtak át, amelyben kijelentik, hogy megbizottat nem jelölnek, nehogy ennek azt a látszatot tulajdonítsák, mintha a döntést igazságosnak, jogszerűnek vagy akár méltányosnak ismernék el. Ebben a nyilatkozatban felkérték a román kormányt, közölje ezt az állásfoglalásukat a Nemzetek Szövetségével. Ezzel a tüntetéssel adtak feleletet a telepesek Mello Franco előadó azon megállapítására, hogy a döntés a telepesek érdekében történt.

A 700.000 aranyfranknak leibe átszámított értékéből az egyes községekre eső hányadot a hatósági közegek néhány héten belül a telepeseknek átadták. Tekintettel arra, hogy ez az összeg nemcsak a 16 bánási, hanem a 10 erdélyi községet is megillette, belőle kb. 1000 lei jutott átlag minden kisajátított kat. hold után. A kifizetés alkalmával azonban levonták az

egyres telepeseknek folyósított összegből a magyar kincstárral szemben még fennálló vételárhátralékot úgy, hogy a telepesek közül azok is, akik még nem fizették ki az egész vételárat, így utólag kénytelenek voltak megfizetni azt, holott a földet a román állam kisajátította. A legelőterületekért kártérítést a „genfi pénz“-ből nem kaptak. Sajnos, akadtak olyan telepesek is, akik — a felvilágosítások ellenére — sem voltak hajlandók, legalább ezt a csekély ellenértéket elfogadni.

A földosztó bizottságok által a kisajátítás során megállapított kártalanítási összegek (holdanként 700—1000 lei) kifizetése nagy huza-vonával történt. Akadtak községek, amelyek egy évtizednél is hosszabb idő után jutottak a kötvények birtokába, amelyeknek árfolyama 40—60%-al süllyedt, sőt Bodófalván, évek óta tartó kérvényezések ellenére, még ma sem jutottak a telepesek a kötvények birtokába.

A végleges birtokbahelyezési eljárás folyamán is sok sérelem esett a telepeseken. Hogy csak egyet említsünk, Igazfalván a közlegelőt a községtől 7 kilométer távolságban juttatták, holott az agrárreform előtt az a község mellett terült el.

Természetesen minden egyes község különleges sérelmét fel nem sorolhatjuk, de ki kell térnünk még három ügyére, amelyek egész más elbírálás alá estek, mert 1885. január 1. előtt telepítették. Ezek: Ötvösd, Józsefszállás és Torontálkeresztes. Itt a magyarok 1868-ban települtek, mégpedig úgy, hogy a vallásalaptól 50 évre bérbe vették az egyes telepeket azzal a kötelezettséggel, hogy ezen idő alatt részletfizetésekkel megváltják a telepeket. Mivel 1911-ben a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége (Altruistabank) azért létesült, hogy ingatlanokat parcellázzon, a vallásalap ennek adta át ezeket az ingatlanokat, hogy a telepeseket egyénienként telekkönyvbe juttassa. Miután 1919 februárban az 50 év lejárt és a telepesek az utolsó részletet is kifizették, a bank őket telekkönyvbe iratta.

E községek telepeseivel szemben tehát érvényesíthetők voltak az agrártörvény 6-ik, illetve 7-ik szakaszai, amelyek a jogi személyek ingatlanainak kisajátítását rendelik és a telepfosztó törvény is.

A három község érdekében Tornya Gyula dr. ugyancsak petíciót adott be a Nemzetek Szövetségéhez, de ezt visszavonta, mert a román kormány méltányosan megállapított vételár megfizetése ellenében a telepeket a birtokosok kezén hagyta.

Azok a telepesek, akik ingatlanuk javarészét elvesztették, nagy nyomorba jutottak. Egy részük kivándorolt — főleg Braziliába — másik részük a temesvári vagy lugosi gyárakban keresett munkát, a családtagok legtöbbször pedig cselédsorba jutott és inkább csak a családfők és serdületlen gyermekek maradtak a telepeken. Helyzetük a bekövetkezett gazdasági válságos években még szomorúbb lett és csak az újabb fellen-

dülés ad lehetőséget, hogy azok, akikről az „üvegtetőt“ alaposan leszedték, a proletársorsból legalább részben ismét a kisgazda helyzetébe jussanak.⁷

⁷ Hogy azt a helyzetet, amelybe a telepesek az agrárreform után jutottak némiképp megvilágosítsuk, álljanak itt azok az adatok, amelyeket 1930-ban képviselők különböző beadványokban a hatóságok tudomására hoztak és a sajtóban is bőségesen tárgyaltak.

Sztancsófalva telepes községben a magyar igényjogosultak legnagyobb részét kihagyták az igényjogosultak közül. Kimaradt hat olyan egyén, aki a háborúban rokkanttá lett, hat hadiözvegy, negyvenhárom olyan családfő, akik a háborúban katonai szolgálatot teljesítettek és végül hat nőtlen, de a háborúban katonai szolgálatot teljesített férfi. Ebben a községben, ahol eredetileg a telepeseknek 107 olyan nagy telepük volt, amelyek egyenként 24 kat. hold szántóból, 7 kat. hold erdőilletéséből, 5 kat. hold legelőilletményből és egy kat. hold beltelkből; továbbá 47 olyan kis telepük volt, amelyek mindenike 3 kat. hold, 800 öl szántóból, 1 kat. hold legelőilletéséből és 800 öl belsőségből állott; — a lot-tip-et 4 kat. holdban állapították meg. Ennek folyamányaként jellemző esetek a következők: Matuszka Balázsnak az agrárreform végrehajtása után 4 kat. holdja maradt, a feleségének szintén 4 kat. holdja. Matuszka Balázs elhalálozván hagyatékát 1927 február 17-én letárgyalták és ebben ingatlan vagyónként felvették az egész eredeti telepvagyont, amelyet pedig már jogerősen kisajátítottak és így a hagyaték értékét 655.610 leire tették. Ennek a hagyatékknak letárgyalásáért Pentia Petru dr. temesvári közjegyző 98/1926. számú tanúsítványa szerint az örökösök 13.810 leit fizettek, a községi jegyzőnek pedig a leltározásért 8.240 leit. Ha tehát ehhez hozzászámítjuk az örökösödési illetéket, úgy ezeknek a költségeknek fedezésére reámegy a kisajátítás során megállapított egész összeg és a genfi összeg jelentékeny része is. Bús Ferenc után, aki 1926-ban halt meg és akinek 24 hold földje volt, 4 családos fia 4 hold földet örökölhett, mert hiszen 20-at az agrárreform elvett. Négy fiának, akik mindenike nős, 22 gyermeke volt, vagyis a 4 holdból négy férfinak, négy asszonynak és huszonkét gyermeknek kellett volna megélnie. Érthető tehát, hogy az egyik fiú azonnal Argentínába vándorolt, és a többi családtagok is szétszéledtek különböző szolgálatokba. Szabó Jánosnak, akinek 48 hold földje volt és 12 élő gyermeke van, ugyancsak 4 kat. holdja maradt.

Temesrékás községben — amelyet 1929. november 14-én a telepesek helyzetének megismerése céljából meglátogatott Bakker van Bosse asszony, hollandiai ügyvédnő, a Népszövetségi Ligák Uniója kisebbségi bizottságának alelnöke is — az eredetileg 20 kat. hold földből minden egyes telepes kezén 5 kat. holdat hagytak. A telepesektől elvett földet idegenből hozott román kolonisták kapták, ami ellenmondásban áll azokkal, amiket Duca külügyminiszter az elvétel indokául a Népszövetség előtt felhozott. Bakkerné megkönnyezte id. Malonyai István előadását (az Amerikát megjárta telepesek angol nyelven és a sváb szomszédoktól eltanult német nyelven érintkeztek vele) aki szerint Szilason volt háza, 800 öl szőlője és 5 kat. hold földje, amelyeknek vételáráért (6.000 aranykoronáért) vette meg a rékási telepet, amelyből — holott már az egész vételárat kifizette — csak 5 kat. holdat hagytak meg. Ezen tengődik 28 családtagjával.

Mosnica község határában 2.286 hold földet sajátítottak ki nagybirtokból. Ennek következtében bőségesen rendelkezésre állott föld a román igényjogosultak számára is. Ennek ellenére az újmosnicai magyar telepeseknek is elvették földjét a lot-tip erejéig, viszont 42 magyar földigénylőt kihagytak az igény-

c) *Konverziók.*

Románia egész gazdatársadalma 1931 körül rendkívül súlyos anyagi helyzetbe került a terményárak zuhanása folytán. Amíg éveken át métermázsánként 1000—1500 lei volt a búza ára s általános gazdasági konjunktúra mutatkozott, a gazdák megdöbbenve vettek hitelt igénybe földek vásárlásához és ezek felszereléséhez. A részletfizetésekre vett traktorok és egyéb gazdasági felszerelések majd minden vagyonszármazékos kisgazda udvarán is megjelentek. A vevők a 20—40 százalékos kamatfizetést is vállalták, mert hiszen a termények árából ilyen uzsorakamatot is fizethettek.

Amikor azután a gabonaárak oly mértékben zuhantak, hogy szinte a mélypontot érték el, természetesen az ilyen kamatterhek a legfundáltabb gazdaságot is egészen rövid idő alatt tönkretették.

Rövidesen oly nagymérvű lett a gazdasági leromlás, akkora azok száma, akiket a már megkért végrehajtások koldussorsra ítélték, hogy az állam kénytelen volt kemény, sőt kíméletlen kézzel beavatkozni a gazdasági életbe és az úgynevezett „konverziós törvények”-kel az adósok megmentésére sietni.

Három kísérlet után a negyedik konverziós törvény, amely a legradikálisabb volt, célszerűnek, megfelelőnek és hasznosnak bizonyult, megmentve a földműves és birtokos társadalmat a teljes pusztulástól, mégpedig nemzeti különbség nélkül.

Kétségtelen, hogy a magyarok közül is akadtak, akik mint hitelezők jelentékeny anyagi veszteséget szenvedtek a konverzió alkalmazása következtében, de ezek közül talán senki, vagy csak igen kevesen estek annak az elhatározásuknak áldozatául, hogy éveken át 20—40%-kal kamatoztatták tőkéjüket. Ezzel szemben bizonyos, hogy az agrárreform által úgyszólván a tönk szélére jutott birtokos magyar középosztály tagjai közül sokat, a megdöbbenve hitelt nyult kisbirtokosoknak pedig egész tömegét a végromlásból mentette meg.

Argetoianu pénzügyminiszter és a Iorga-kormány nevéhez fűződik az első kísérlet, amely az 1932. április 19-én megjelent törvény volt.

Feladatunkon kívül esik ennek a törvénynek részletes ismertetése. De hogy elgondolásait némiképp érzékeltessük, álljanak itt a következők:

jogosultak lajstromából és e helyett 300 hold állami rezervát és 600 hold legelőterületet hasítottak ki.

Az Országos Magyar Párt bányászati tagozata minden egyes telepés sorsát külön vizsgálta és az észlelteket jegyzőkönyvbe foglalta. Ezek alapján készültek azok az emlékiratok, amelyek sajnos, eredménytelenek maradtak.

A törvény azon 10 hektáros (20 kat. holdas) vagy ennél kisebb birtokú mezőgazdáknak, akiknek mezőgazdasági javai és falusi birtoka összvagyonuknak legább 30%-át tette, adósságait 50%-kal szállította le úgy, hogy a megmaradó 50%-ot az adós 30 év alatt törlesztheti 4% kamattal. Mezőgazdasági jellegű hitelszövetkezetekkel szemben a 10—20 holdas gazdák adóssága, valamint a 2—20 holdas kertészeké csak 25%-kal csökkent, ha a szövetkezetek sohasem számítottak 18%-nál több kamatot.

A konverziós kedvezmények azon adósokra is vonatkoztak, kiknek 20 holdnál nagyobb birtokuk volt, ha késznek nyilatkoztak birtokukat 20 holdra lecsökkenteni és a többit a hitelezők kielégítésére átengedni.

A hitelezők csak a mindenkori évi esedékes részletre kérhettek végrehajtást. Három évi részlet elmulasztása esetén magát a birtokot is végrehajtás alá vonhatták.

A közép- és nagybirtok szanálása fakultatív volt. Az adós kérhette azt, ha 20 holdnál nagyobb birtoka volt, ha adósságának minimálisan 60%-a földvételből vagy hasznos befektetésből, károkból, a létminimum biztosításából stb. származott és az adósság 1931. december 18. előtt keletkezett. A közép- és nagybirtokosok jogosultak voltak kérni a szanálást a felhalmozódott kamatok leszállítása útján is. A törvény elengedett nekik 10%-ot az 1931. évi adósságokból, 20%-ot az 1930-i, 30%-ot az 1929-i, 40%-ot az 1928-i és 50%-ot az 1927-i vagy ennél régebben keletkezett adósságokból, ha 60 nap alatt a hitelezők jegyzékét a törvényszékeknél benyújtották azzal a kijelentéssel, hogy az e tárgyban meghozott ítélettől számított hat hónapon belül a leszállított tartozásnak legalább 10%-át lefizetik, a többit pedig az esedékességtől számított két éven belül.

A mezőgazdasági adósok jogosultak voltak kérni az új „jogi szanálást” is, ha összetartozásuk legalább 60%-ának kifizetését ajánlották fel egy bizonyos határidőn belül, amelyet a törvényszék állapít meg az adós fizetési képességéhez mérten és olyan évi részletekben, amely a szanált birtok tiszta jövedelmének legalább 50%-át teszi. Az adós köteles volt likvidálási tervet bemutatni, melynek időtartama nem haladhatja meg a 30 évet. A jogi szanálás tartama alatt fizetett kamattal nem haladhatja meg a Nemzeti Bank mindenkori kamatlábát.

Húsz holdasnál nagyobb gazdák, akik nem akarták igénybe venni a konverziónyújtotta kedvezményeket, 3 évre kérhették a kielégítési végrehajtások elhalasztását azon kötelezettség vállalásával, hogy 3 éven belül kiegyenlítik tartozásukat a Nemzeti Bank kamatlába mellett.

Csak bizonyos tartozások (rokkantak, árvák, hadiözvegyek stb. részére járók) nem estek konverzió alá.

A Vaida-kormány 1932. október 26-án módosította az el-

ső konverziós törvényt, még több előnyt biztosítva különböző adósoknak.

1933. április 14-én jelent meg a harmadik adósságrendező törvény és végül 1934. április 7-én a Tătăreseau kormány ilyen törvénye, amely ma is érvényben van.

Ennek főbb elvei a következők:

Mezőgazdasági adósoknak tekintik azon román állampolgár adósokat, fizikai személyeket, földvásárló közösségeket, a magánjog terén nyereszkesedési cél nélkül működő jogi személyeket, mindennemű alapítványt és a volt karánsebesi és nászódi határőr ezredek vagyonszociális közösségeit, amelyek már 1931. december 18. óta 1934. április 7-ig tényleges vagy látszólagos tulajdonosai olyan ingatlanoknak, amelyek az egyenes adókról szóló törvényben előírt mezőgazdasági adó alá esnek (még ha adómentesek is) vagy olyan bárhol fekvő lakóházaknak, amelyeknek tulajdonosai földmunkások.

Ezen mezőgazdasági adósok tartozásait a felére szállította le a törvény. Az így leszállított fele adósságot 34 féléven át, minden év május 15-én és november 15-én évi 3% kamattal együtt esedékes részletben kell megfizetni. Az első részlet 1934. november 15-én volt esedékes. Azok az adósok, akik adósságukat két éven belül kifizetik, ennek csak 30%-át tartoznak fizetni, akik öt éven belül, azok csak 40%-át. Vagyis az előbbieket 70, az utóbbiakat 60 százaléktól szabadultak. Ez a rendelkezés volt a legnagyobb jelentőségű. És valóban sok magyar is élt az alkalmal, hogy így adóssága 70, illetőleg 60 százalékatól szabaduljon. És ha ekkor a magyar tőkével dolgozó pénzintézetek a magyar gazdák között támogatására siethettek volna, a Bán-ságban is még több száz gazdálkodó helyzete lényegesen jobbra fordul. A magyarság vezetőit felelősség nem terheli azért, hogy erre az illetékes tényezők figyelmét fel nem hívták.

Ez a törvény a városi adósságokat is rendezte. Konverziót élvezhettek az ingatlan-tulajdonosok közül azok, akiknek háza Bukarestben 60.000 lei, törvényhatósági városokban (Temesvár) 48.000 lei, a kisebb városokban 24.000 leinél nem hozott több nyers jövedelmet az adókimutatások szerint. Konvertálni csak az 1931. december 18-ig létrejött adósságokat lehetett. A városi konverziós adósok 20% adósságleszállítást kaptak, a hátralékot pedig 10 év alatt 6% kamattal mellett törlesztették. Aki ezen határidőnél hamarabb fizetett, évi 8%-os leszállítás kedvezményében részesült, aki pedig két év alatt kifizette adósságát, 35%-os, aki öt év alatt, 30%-os elengedésben részesült.

Ebből a hézagos vázlatból is láthatja az olvasó, hogy a konverziós törvények az egész hiteléletre súlyos kihatással voltak, azt egy időre meg is rendítették, de a törvényhozás a pénzintézetek segítségére sietett és bár az ezek megmentését célzó intézkedések a betevők érzékeny károsításával jártak,

mégis azt kell mondanunk, hogy a konverziós törvények sok hiányosságuk ellenére is, nemcsak az egyetemes gazdasági életre, de a bánási magyarságra is előnyösek és gazdasági kihatásukban szerencsések voltak.

d) *Gazdasági szervezetek.*

A bánási magyarság mezőgazdasági szervezkedésének kiépítését elsőnek a Magyar Párt bánási tagozata szorgalmazta s már 1930-ban létrejöttek Dadányi György és Koppány Rezső közreműködésével az első gazdakörök, melyek a Kolozsvárott székelő, nagymúltú Erdélyi Gazdasági Egyletnek voltak a helyi szervei. Kivülük Páll György dr. és Becsky István vettek részt a gazdaköri szervezési munkában, melynek eredménye gyanánt ma 42 gazdakör áll fenn a Bánágban, valamennyi az EGE fiókja.

Különös jelentőséget nyert a temesvári gazdakör, mely Bánási Magyar Gazdasági Egyesület név alatt 1931. február 2-án a temesvári Magyar Házban a következő vezetőséggel alakult meg:

Gyertyánffy László dr. földbirtokos (Gyér) elnök, Scharff Jenő földbirtokos (Aurélháza) ügyvezető alelnök, Demeter Domokos földbirtokos (Végvár), Dezső Antal kisbirtokos (Szigetfalu) és Tornyai József telepesgazda (Gizellafalva) alelnökök, Koppány Rezső okl. gazdatiszt főtitkár, Dadányi György erdőbirtokos és Bakos János földműves titkárok, Páll György dr. főpénztáros, Krecsmáry Sándor ny. uradalmi főintéző pénztáros, Szilágyi Imre (Újszentes) és Kecskeméti Péter (Rékás) ellenőrök, Heinrich Károly szőlőbirtokos (Búziás) és Vécsey László földbirtokos (Gyér) jegyzők, Aczél Oszkár dr. és Kriván Gyula dr. ügyészek. A választmány tagjai voltak hivatalból a mezőgazdasági kamarák és vármegyei tanácsok magyar tagjai, a magyar napilapok felelős szerkesztői, a magyar gazdakörök elnökei, továbbá a bánási gazdatársadalom legismertebb tagjai: báró Ambrózy Andor, Manaszgy Gyula (Klopódia), Keltz Simon (Szigetfalu), Jeszenszky Béla (Románszentmihály), ifj. Vécsey Béla (Gyér), id. Vécsey Béla (Gyér), Szentmiklóssy Sándor, Scharff Gyula dr. (Aurélháza), Jakabffy Elemér dr. (Zaguzsén), Jakabffy Lajos (Aranyág), Kintzig László (Fűskút), Gyertyánffy Miklós (Gyér), Csiky Gyula (Fólya), Prunkl Ede, Lukáts Jenő, Győrbíró Jenő dr., Harkányi Sándor dr., Boróczy László, Szakmáry Ferenc, Tóth Benjamin, báró Csávossy Béla (Csávós), Kovács Kálmán (Bánlak), Osztoics Zsigmond és Osztoics László (Nagysemlak), Brunner Alfréd (Detta), Lönyi Ottó, Eckstein Béla, báró Radossevich Mihály (Szákul), Demkó Géza (Öregfalu), Patytyánszky Elemér (Lugos), Somló István és Somló Imre (Dolác), Feigl Ede és Hack Jenő (Detta), Velicsek Gusztáv, Zabos István (Gátalja), G. Tóth János (Végvár), Brück Ede, Salló Ervin, Udvardy Gergely (Ollóság), Bakos János (Bodófalva), Szücs Pál, Jenes Mihály (Majláthfalva).

Ez a névsor csaknem minden jelentősebb bánási magyar gazdát felölel. Ha jogilag nem is, de ténylegesen a Bánási Magyar Gazdasági Egylet az itteni gazdakörök központja lett. Irányítójává vált a falusi gazdaköröknek, és nagy felkészültségű, a falusi nép igényeit kitűnően ismerő főtitkára,

Koppány Rezső, igen értékes ismeretterjesztő előadássorozatot tartott a falvakban, bevezetvén új iparnövények (cukorrépa, len, paprika, takácsmácsonya) termesztését is. Lukács Jenő földbirtokos, Koppánnyal együtt, szintén számos tanító előadást tartott.

Az EGE országos átszervezésekor 1935-ben Lukács Jenő lett a B. M. G. E. elnöke.¹ Koppány Rezső pedig az Erdélyi Gazdasági Egylet bánsági, majd később Bihar- és szilágymegyei felügyelője. Helyébe Becskey István mérnök, majd Dadányi György került. Az új megindulás legértékesebb ténykedése a Bodófalván és Végváron nagy sikerrel megrendezett téli gazdasági szaktanfolyam volt.

A B. M. G. E. kinyomatta és ingyen szétosztotta Koppány Rezső több mezőgazdasági, népies tanulmányát. Több községben sikerült „Gazdanapokat“ rendezett.

A Bánsági Magyar Gazdasági Egyesület égisze alatt alakult meg a „Bánsági Mezőgazdák termelő, terményértékesítő és beszerző szövetkezete“, melynek elnöke Lukács Jenő, igazgatója Koppány Rezső volt, azonban a szövetkezet még 1931-ben rövid működés után megszűnt.

„Vitamin“ paprikatermelő és feldolgozó szövetkezet néven a kolozsvári magyar szövetkezeti központ támogatásával Temesvárott paprikagyár létesült, amely bánsági magyar gazdák termelvényeit dolgozza fel. Magyarszentmártonban tejszövetkezet van alakulóban, egyébként a szövetkezeti mozgalom bánsági magyar vonatkozásban még gyermekecipőkben jár. A temesvári Corvin szövetkezet, melynek vezetői Kószó János dr. és Becskey István, a városi magyar lakosságra alapítja létét. Magyar ifjúsági szervezetek támogatásával Temesvárott két kis vállalkozás létesült, melyek baromfi-, vaj- és tojáskereskedelemmel foglalkoznak. A magyarság valóban eredményes gazdasági megszervezése azonban a Bánságban még a jövő feladata.

B) Ipar és kereskedelem. (Munkaadók.)

A bánsági magyarság igen fontos rétegét alkotják a városokban és nagyobb falvakban jelentékeny számban dolgozó magyar iparosmesterek, akik minden magyar megmozdulásban tevékeny részt vesznek. Az utóbbi évekig tulajdonképpen az iparos pálya volt az egyetlen, ahova lehetett és érdemes volt elhelyezkednie a városi magyar intelligencia gyermekeinek, miután az értelmiségi pályákon nem volt számukra kilátás a boldogulásra. Öt év óta azonban e téren is nagy nehéz-

¹ Alelnökök Demkó Géza földbirtokos és Bakos János telepesgazda, főpénztáros Takáts Kálmán okl. gazdatiszt.

Helyisége 1938. április 4-ig a Magyar Házban volt.

ségek torlódnak a magyarság elé, amelyeket a Magyar Párt történetéről írt részben jellemeztünk.

Az iparosok nemzetiségi megoszlására értékes adalék az a statisztika, amelyet a munkaügyi miniszterium 1937-ről bocsátott a nyilvánosság rendelkezésére, az iparostanoncokról. E szerint 1937-ben a Bánságban 3852 iparostanonc volt, kikből 1652 román, 1562 német, 562 magyar és 76 zsidó. Ezek a számok mutatják a közeljövő bánsági iparosainak nemzeti arányszámait.¹

Az általános gazdasági konjunktúra idején a magyar iparosok is jól kerestek, anyagilag megerősödtek. A román iparosság rendkívüli előnyben részesítése, továbbá a németiség és zsidóság saját fajtájú iparosainak támogatására irányuló törekvése, az utóbbi időben a magyar iparosok anyagi helyzetére kedvezőtlenül éreztette hatását. Súlyos adóterhek is aránytalanul nehezdednek rájuk.

A Bánságban a magyar iparosok nem nemzeti alapon szervezkedtek, hanem szakmai alapon, nemzetiségi különbség nélkül, az Ipari Munkaadók Szindikátusában, amely ellen a sovinszta alapon tömörült román iparosszervezetek és különösen Vulpe Stefan volt munkakamarai elnök heves harcot folytattak, s az eredmény a szépen dolgozó szindikátus munkájának megbénítása és székházának elvétele lett. Az Ipari Munkaadók Szindikátusának első elnöke Klein Jenő mérnök volt, akit Kovács István követett. Legtevékenyebb magyar vezetőtagjai Szappanos Gyula, Veterány Viktor dr., Lőrincz István, Katzky Antal, Bittó Ferenc, Sebestyén Gyula, Oláh Sándor voltak, a titkárok Gazda József és Kmehl Ernő. Az egykori ipartestület román munkakamarai szekcióvá változott át, utolsó magyar főtitkára Káldy Miklós volt. Az iparosszervezetek ügyésze hosszú éveken át Veterány Viktor dr. volt. A Temesvári Ipari Munkaadók Szindikátusa több éven át névös, három nyelven megjelenő iparos szaklapot is adott ki „Az Iparos” címmel, melyet Páll György dr. szerkesztett.

Sokkal rosszabb a magyarság számaránya a kereskedelemben, amely túlnyomó részben olyan zsidók kezében van, akik már megszakitottak minden közösséget a magyarsággal, a falvakban pedig németek és románok a kiskereskedők. A magyarság szegénysége erősen érezteti hatását, a fiatal magyarok tőke hiányában nem tudnak kereskedéseket alapítani. Míg a zsidóság mögött ott áll nagyszerű beszervezettségével az egész banktőke, a magyaroknak nincs hátvédjük. A kereskedők szakmai érdekeinek védelmezője a Temesvári Kereske-

¹ A Temesvarer Zeitung 1938 november 4-i számában megjelent hivatalos kimutatás szerint egész Romániában 1937-ben 25.562 iparostanonc volt, kikből 13.319 román, 5.848 magyar, 3.589 német, 2.121 zsidó, 245 bolgár, 103 orosz, 92 ukrán, 75 egyéb és állampolgárság nélküli.

dők Egyesülete, melynek éveken át Kun Richárd volt a tevékeny vezetője, főtitkára Engel-Endre Károly.

A német iparosok és kereskedők nemzeti alapon külön szervezkedtek.

C) Gyáripár.

A gyáripár tekintetében a Bánság az ország legfejlettebb része. Temesvár, Lugos, Resicabánya, Zombolya, Nagyszentmiklós, Orsova, Boksánbánya, Nándorhegy stb. fontos gyáripari központok. A resicai vasművek és testvérvállalatai a romániai nehéz ipar fő tényezői. Temesvár különösen a textilipár szempontjából fejlődött sokat.

A tulajdonosok szempontjából a Bánságban csak 10—12 közép nagyságú gyárvállalat tekinthető többé-kevésbé magyarnak, a többi elsősorban zsidó, aztán román és német kézben van.

Miután az Ókirályság az uralomváltozás idején ipari szempontból igen fejletlen volt, e helyzetnek a bánági nagyipar nagy hasznát látta. Különösen Temesvárott tömegesen alakultak új gyárak, sajnos, nem magyar tőkével, amelyekben a vezetők és munkások között magyar alig akad.

D) Az ipari munkásság.

A kisszámú értelmiségi, a jelentős számú iparos s a nagyszámú földműves réteg mellett igen fontos része a bánági magyarságnak az ipari munkásság, amely túlnyomó részben szakított a nemzetközi irányzatokkal és a Magyar Párt-hoz csatlakozva nemzeti alapra helyezkedett. A magyar intelligencia gyermekei ma már igen szívesen mennek ipari szakmunkásoknak gyárakba, csak — sajnos — felvételük nagy nehézségbe ütközik. Egyrészt az államhatalom iparkodik a városok romanizálásának céljából a vállalatokat arra bírni, hogy csakis román munkásokat vegyenek fel, másrészt a nem magyar gyártulajdonosok és vezetők a magyarok mellőzésével saját fajtájukat támogatják e téren is. Keserves fáradozásokba, utánjárásokba szokott például kerülni, hogy Temesvár legnagyobb iparvállalata, a Gyapjúipar r. t., melynek tulajdonosai magyar állampolgárok, új munkásokat és tanoncokat magyarok közül vegyenek fel.² Hogy a nagy állami és városi üzemekbe magyar munkások felvehetőek legyenek, arról természetesen már hosszú évek óta szó sem lehet. A meglevőket is minden eszközzel iparkodnak eltávolítani.

² A Gyapjúipar r. t. munkásfelvételét a cionista Welber Henrik eszközli. Ügyvezetője Acht Izsó, ügyésze Weisz Arthur dr., a volt zsidópárt elnöke.

E) Az értelmiség.

a) *A köztisztviselői kar átalakulása.*

Már rövid idővel az uralomváltás után a fontosabb hivatalokat románok foglalták el. A régi köztisztviselők vagy repatriáltak, vagy nyugdíjba mentek.

Ahogy a szélső nacionalista áramlatok erősödtek, oly mértékben vált válságossá a magyar közalkalmazottak helyzete is, kik 1934-től kezdve ezerszámra veszítették el állásukat kényszerelbocsátások folytán, melyeknek jogcíme rendszerint a nemsikerült nyelvvizsga volt. Ilymódon 20—30 szolgálati évvel bírók is, akik eddigi munkakörükből kifogástalanul működő, románul is tudó magyar közalkalmazottak voltak, váltak kenyértelenekké, sőt koldusokká. Aki tehette, igyekezett betegség címén nyugdíjba menni, azonban ez csak keveseknek sikerült. A nyelvvizsga miatt történt elbocsátások azért voltak teljesen igazságtalanok, mert az illetők csaknem valamennyien tettek már régebben eredményes nyelvvizsgákat. Komoly ok nem volt az elbocsátásokra, de ki kellett őket tenni, hogy helyet biztosíthassanak a közben felnőtt román ifjúságnak és a falvakból mesterségesen a városokba irányított román tömegeknek.

A németek értek el némi eredményt helyeik megtartásában, a magyarok csaknem semmit. A bíróságok sorra elutasították az eléjük került fellebbezéseket. Igen kivételes eset volt az, midőn egy-egy magyar alkalmazott mégis visszakarta hivatalát. A helyzet az 1938. augusztus 4-én kiadott úgynevezett kisebbségi statutum után, semmivel sem változott.

Ma már a hivatalokban alig van magyar közalkalmazott.

Aránylag még nagyszámú a magyar nyugdíjasok csoportja, akik közül azonban azok, akik az uralomváltás előtt kerültek nyugdíjba, nevetségesen csekély nyugdíjakat kapnak. Az új nyugdíjtörvény előnyeinek élvezői, akik között már kevés a magyar, tekintélyes nyugdíjakat húznak.

b) *Lelkészek, tanárok, tanítók.*

Az értelmiségnek ez a csoportja fokozott jelentőséggel bír minden nemzetkisebbség életében. Az iskolaügyről írt részben kimutattuk, hogy a magyarság szempontjából e téren milyen súlyos a helyzet. Magyar nyelvű felekezeti iskola igen kevés van s ennek folytán a magyar felekezeti tanítók száma is kevés. Az állami iskolákban magyar tanítók már alig vannak, utánpótlás pedig egyáltalában nincs. Néhány magyar tanár van még a temesvári piarista líceumban, állami román líceumban és a r. k. magyar algimnáziumban.

A magyar lelkészekben hiány mutatkozik úgy a kato-

likusoknál, mint a reformátusoknál, de az utóbbi időben valamit javult a helyzet. Az idősebb papok közül nagyon kevesen vannak, akik komoly segítséget nyújtanának nemzeti szempontból a magyar kisebbségnek.

e) *Szabad foglalkozásúak.*

Magyar ügyvédek, orvosok, mérnökök még elég jelentős számban akadnak a Bánságban, de megélhetésük nehéz. Oka ennek egyrészt a magyarság szegénysége, másrészt az a körülmény, hogy épen a tehetősebbek szívesen vesznek igénybe román ügyvédeket és nem magyar egyéb szabadfoglalkozásúakat.

A magyar ügyvédség létét súlyos veszéllyel fenyegették a túlzó román ügyvédek mozgalmái, amelyek nyelvvizsga rendezésekre és egyéb korlátozó intézkedésekre irányultak, de a legutóbbi hetek eseményeinek hatása alatt — úgy látszik — e veszély elhárult.

Kereskedelmi utazók és ügynökök között kevés a magyar, de akik e pályán vannak, megállják helyüket és rendszeren keresnek.

d) *Magánalkalmazottak.*

A magántisztviselők és kereskedelmi alkalmazottak népes csoportjában a magyarság még elég szép számmal szerepel, de új állásokat kapni már igen nehéz. Hivatalos körök részéről nagy nyomás érezhető, hogy a cégek elsősorban románokat alkalmazzanak, a jobb tisztviselői állásokat pedig túlnyomó részben zsidó-cégtulajdonosok saját fajtájuknak juttatják. Szemléltető példa gyanánt hivatalos kimutatások alapján néhány adatot közlünk Temesvár pár vállalatáról.¹

A Gyapjúipar R. T. főbb tisztviselői (igazgatók, aligazgatók) között 9 zsidó, 1 magyar, 2 német van, — a többi tisztviselő között 55 zsidó, 19 magyar, 23 német, 3 román, 1 cseh és 2 szerb, — a műszaki igazgatók közt 1 zsidó és 1 német, a műszaki tisztviselők (mérnökök) közt 8 zsidó, 3 román, 2 magyar, 2 cseh-zsidó, 3 cseh, 3 német volt 1936-ban.

A Turul cipőgyár igazgatója zsidó, tisztviselői közül 3 zsidó, 1 román, 1 német. A műszaki igazgatók közt 1 magyar, 1 zsidó, a műszaki tisztviselők közt 2 román, 4 zsidó, 9 magyar, 13 német.

A Dura-művek r. t., mely magyar állampolgársággal bíró zsidó vállalkozók tulajdona, az igazgatóságban 1 románt, 1 németet és 5 zsidót, — a felügyelő bizottságban 3 zsidót és 2 németet, az igazgatásban 1 zsidót, a főbb tisztviselők közt 8 zsidót és 2 németet, a kisebb tisztviselők és alkalmazottak

¹ L.: Revista Institutului Social Banat-Crişana, 1936. IV. szám.

közt 9 zsidót, 7 magyart, 4 németet és egy mást, — a szakmunkások közt 12 románt, 3 zsidót, 18 magyart, 14 németet, 3 mást, a nem kvalifikált személyzet létszámában pedig 28 románt, 7 zsidót, 36 magyart, 53 németet s 5 más nemzetiségű alkalmazottat számlált.

Az olasz érdekeltségű „Romitex r. t.” textilgyár igazgatóságában 3 román s 4 olasz ül, az igazgató olasz, a főtisztviselők között 2 román, 1 zsidó, 1 német, a mérnökök között 1 román, 1 zsidó, 2 német s egy más, a műszaki tisztviselők között 1 német, a kisebb tisztviselők között 4 román, 3 zsidó, 7 magyar, 7 német, 3 egyéb van, — a nem kvalifikált munkások csoportjában pedig 140 román, 4 zsidó, 91 magyar, 124 német s 1 egyéb nemzetiségű van.

A német érdekeltségű zombolyai Bohn téglagyárnak nincs egyetlen zsidó alkalmazottja sem. Az igazgatóságban 6 román, 1 magyar, 1 német s egy más nemzetiségű ül, a felügyelőbizottságban 2 román és 3 német, az igazgató német, a tisztviselők között 2 román, 1 magyar, 11 német, a mérnökök között 1 magyar s 5 német, a kisebb tisztviselők között 1 román, 2 magyar, 8 német, — a szakmunkások között 4 román, 27 magyar, 62 német, a nem kvalifikált gyári munkások között 31 román, 656 magyar, 600 német s 31 egyéb munkás van.

A helyzet magyar szempontból 1936 óta lényegesen rosszabbodott. Magyar magántisztviselő ma a Bánságban alig nyerhet alkalmazást.

1934. július 16-án a román elem alkalmazásáról szóló törvény még csak azt követelte, hogy az alkalmazottaknak 80%-ban román állampolgároknak kell lenniök, de már ezt a rendelkezést is számos helyen az alantas közegek úgy igyekeztek végrehajtani, hogy a 80% alatt etnikai románok értendők.

1937-ben Pop Valér kereskedelmi miniszter rendeletben kötelezte a vállalatokat, hogy 75%-ban tiszta fajrománokat alkalmazzanak. A magyarság és némettség képviselőinek erélyes fellépésére és a Magyar Párt népszövetségi panasza folytán a kormány kénytelen volt ugyan rendeletét visszavonni, azonban ténylegesen a helyi hatóságok ma is mindent elkövetnek, hogy e hirhedt rendelet szellemében történjék az alkalmazottak felvétele. Az a legújabb rendelkezés, hogy tisztviselőket csak az állami munkaközvetítők ajánlására szabad felvenni, fájdalmas csapást jelent a magyar magánalkalmazottakra.